

9. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 1. – 671 с.
11. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика: Учеб. Пособие / Вступ. статья Н.Д. Тмарченко; Комм. С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тмарченко. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
12. Эйхенбаум Б. Как сделана «Шинель» Гоголя / Эйхенбаум Б. О прозе: Сб. ст. / Сост. и подгот. текста И. Ямпольского. – Л. : Худож. лит. Ленингр. отд-ние, 1969. – С. 306-326.
13. Kraszewski J. I. Latarnia czarnoksiężka: obrazy naszych czasów // Józef Ignacy Kraszewski. Seria pierwsza, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1988, 201 s.

Анотація. Стаття присвячена аналізу епітетів у поемі «Мертві душі» М. Гоголя та романі «Чарівний ліхтар» Ю. Крашевського. Компаративний аналіз виявив елементи близькості та розбіжності в поезиці творів. У статті зроблено висновки щодо особливостей організації епітетних структур. Визначено специфіку ентропійності та інформативності епітетів, функціонують у зазначених текстах

Ключові слова: епітет, епітетна структура, ентропійність, інформативність, парадокс, каламбур, М. Гоголь, Ю. Крашевський

Summary. This article is dedicated to the analysis of epithets in the poem «Dead Souls» by N. Gogol and the novel «The Magic Lantern» by J. Kraszewski. Comparative analysis reveals the elements of closeness and differences in the poetics of both compositions. The article concludes on the peculiarities of epithet structures and the specificity of entropy and informativeness of epithets functioning in these texts.

Comparative analysis of parallel images of the landowner Sobakevich and Marshal Slominski reveals similar and different features. These are able to be identified due to the analyses of specifics of the epithet structures organization. The description of personages is performed so that the character traits are displayed in their surrounding environment. The use of color epithets contributes to the process of symbolization of colors and shades, as well as illustration of the associative links between these characters and images of the environment.

The entropy of Gogol's text appears due to accumulation of definitions to defined word. Thus, these epithet structures remain uncertain. Gogol appeals to the experience of the recipient, while trying to create a universal image close to a reader. Though, the identified method of character descriptions by N. Gogol has no wide application in the ones done by J. Kraszewski.

The use of epithet structures in «Dead Souls» and «Magic lantern» is driven by the authors' desire to create a «gallery» of images close to a recipient. Comparative analysis of parallel images of a landowner Sobakevich and Marshal Slominski indicates the method of constructing of the epithet structures on the basis of an image associative organization with the brightest trait of the character. Character description is concentrated around such a trait definition.

Key words: epithet, epithet structure, entropy, informativeness, paradox, pun, N. Gogol, J. Kraszewski.

Отримано: 29 березня 2017 р.

УДК 821.161.2-32+821.161.1-4].091-051-054.72:172.15«1917/1939»

І. Р. Жиленко

ТИП ВОЛЬОВОЇ ЛЮДИНИ У МАЛІЙ ПРОЗІ І. ЛУКАША Й Л. МОСЕНДЗА ПЕРШОЇ ХВИЛІ ЕМІГРАЦІЇ

Важливою проблемою сучасного літературознавства є дослідження творчої спадщини письменників-емігрантів у порівняльному аспекті. Жовтневий переворот і Громадянська війна, що стали трагедією ХХ століття, змусили багатьох митців України та Росії покинути назавжди рідний край.

Серед численної кількості вигнанців поза межами батьківщини опинилися Леонід Мосендз (1897–1948) та Іван Лукаш (1892–1940), життя і творчість яких має дещо спільне. Відомо, що батько Лукаша був нащадком запорізьких козаків (його зобразив Репін на картині «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» у вигляді козака з забинтованою головою). Мосендз походив із українсько-польсько-литовського роду. Обидва отримали вищу освіту, воювали. Лукаш – старшим унтер-офіцером у Добровольчій армії генерала А. Денікіна. Мосендз – під час Першої світової війни до лютого 1918 р. захищав «царя і отечество», потім служив старшиною у військах

УПА. Таким чином, обидва понюхали пороху і, як справжні патріоти, боролися за кращу долю своєї країни. У 20-ті роки письменники емігрували за кордон. І. Лукаш через Галліполі опинився у Стамбулі, потім були Софія, Берлін, Відень, Прага, Рига, Париж та інші міста Європи. Після поразки УНР Л. Мосендз емігрував до Польщі, далі жив і працював у Подебрадах, Братиславі, Інсбруку.

Сучасники згадували про високі духовні якості та високий творчий потенціал обох письменників, мистецька спадщина яких пронизана впливом європейської культури. Лукаша цінували І. Бунін, Б. Зайцев, В. Набоков, І. Шмельов. Одним із «найобдарованіших письменників нашої зарубіжної літератури» вважав його І. Голеніщев-Кутузов [1]. Стиль малої прози Мосендза «виразно-точним, аж дещо «математичним» називав Є. Маланюк, а Д. Донцов – одним із найкращих новелістів. Однак доля невблаганна: обоє пішли у вічність від сухот (Мосендз помер у 51 рік, Лукаш – у 48).

Розмірковуючи про діяльність поетів Празької школи, Юрій Клен порівнював їх зі «священним обов'язком лицаря Грааля». Звідси й узяв назву для своєї монографії про Леоніда Мосендза І. Набитович [11, 7]. Серед інших дослідників, що зробили активний внесок у вивчення спадщини українського митця, – Н. Мафтин, В. Просалова, В. Радзієвський, І. Руснак та інші. Ім'я Лукаша, творчість якого вважали антирадянською, довгий час лишалося непоміченим. У наш час його мистецький спадок привернув увагу О. Бобилевої, О. Богословського, П. Лавринця, М. Філіна та інших. Однак творчість обох авторів знаходиться лише на початку дослідження, а у порівняльному аспекті – відсутня взагалі, у чому й полягає *актуальність* нашої розвідки.

Мета роботи – зіставити малу прозу Л. Мосендза та І. Лукаша в контексті вивчення емігрантської літератури першої хвилі. Для досягнення мети необхідно виконати такі *завдання*: виявити тип вольової людини в означених творах; окреслити жанрові особливості малої прози; визначити стилеві домінанти.

Мала проза, що стала предметом нашого зацікавлення, входить до складу збірок Л. Мосендза «Людина покірна» (1937) та І. Лукаша «Голе поле» (1922). Застосовуючи тематологічний метод компаративістики, виявимо тип вольової людини у зазначених книгах.

Якщо провідною темою всієї творчості російського письменника стали «пошуки справжньої Росії» (М. Філін), то для Л. Мосендза у певний період життя найголовнішою стала українська історія, про що писав у листі, уривок із якого наводить І. Набитович: «До 1918 року я був російським (не малоросійським) «патріотом»... За 1 місяць був з мене український націоналіст. Бо, прочитавши історію Грушевського, доти незнану мені, я захлинувся від величі того народу, з якого пішли мій дід, моя мати, мій батько, серед якого я жив, виріс і якого доти не смів знати я» [6, 24].

Вольовий – такий, хто «має тверду волю, характер; наполегливий», – читаємо в академічному словнику української мови [9, 736]. Саме з таких позицій розглянемо образи із творів Лукаша й Мосендза. Події, про які йдеться у малій прозі письменників, особливо сприяли появі вольової особистості: визвольна війна 1918–1921 рр. в Україні у книзі Мосендза і перебування Добровольчої армії під командуванням генерала А. Врангеля у Галліполі у збірці Лукаша. Хоча тематика книг різна, вважаємо, що головним є зображення героїчного духу персонажів тих часів. У десяти новелах збірки Мосендза вольовим типом виступає увесь український народ, який піднявся на боротьбу за звільнення батьківщини, серед них – інженер Калер, дід Яким, молоді козаки, американець Майкл Смайлз, люди мужні, непокірні, наділені незламною волею й жагою до свободи. Дослідниця Н. Мафтин справедливо зазначала, що назва збірки Мосендза «Людина покірна» «звучить контрастом до постатей», наведених тут: мужніх, наділених «залізною волею» [4, 158].

Назва збірки Лукаша виправдана не лише тим, що з'явилася внаслідок співзвуччя з турецьким містом Галліполі – це було справжнє голе поле. Книгу, створену на документальній основі, складають чотири твори, які за жанровими ознаками поєднують у собі елементи нарисів й оповідання. Свого часу О. Амфітеатров назвав цю збірку «галліполійським епосом у співчутливій розповіді живого свідка, – такого, що торкає за серце», а також зазначав її сповідальний характер [2, 105].

Найбільше уваги «стоянню» білогвардійського війська відводиться у першому оповіданні-новелі «Кутеп-Паша». Хоча майже всі образи дещо ідеалізовані, автора виправдує те, що ставив за мету відтворити «духовну силу російського воїнства» [2, 106], певним чином це відповідає функціям давньоруської літератури і споріднює означені твори.

Лукаш показав Добровольчу армію під головуванням генерала Кутепова, яка після евакуації з Криму змушена була зупинитися в напівзруйнованому місті. Близько тридцяти тисяч осіб, у тому числі жінки та діти, розмістилися практично на голій землі. Денікін свого часу згадував, що на тернистому шляху цієї армії останній етап став її справжнім випробуванням: втрата Батьківщини, попереду повна невідомість, зневіра. Історик Т. В. Таболіна писала: «Духовний занепад

призводив до того, що люди почали опускатися. Брудні, обірвані, у зім'ятих шинелях, часом без погон. Перестали віддавати честь старшим за чином. Життя в холодних наметах, голод, хвороби, а головне – безпросвітність. Армія перетворювалася на некерований натовп морально зламаных біженців» [10]. Однак цього не сталося, що й показав Лукаш. Наратор подає цілу галерею різних представників вольового типу – генералів, солдатів, жінок, ченців. У Галліполі залізна дисципліна, яку генерал Кутєпов вважає запорукою збереження армії. Ще один важливий чинник – безумовна чистота одягу, якої вимагав командувач. Це здавалося неможливим у тих лихих умовах, але офіцери «до педантичності чисто вдягнені» [3, 14]. Воїни принесли із собою сюди «всю Росію» і свято вірять у свою місію: «...ми усі тут випробувані за Росію» [3, 51]. Солдати мужньо витримують голод, злидні, хвороби. Оповідач подає образи сильних духом героїв, які говорять: «...ми росіяни, ми її останні солдати і нас чекає Росія». Ніби вступаючи в діалог, наратор новели Мосендза «Хазарин» наголошує на тому, як важливо людині не втрачати себе в еміграції: «А на вигнанні треба завжди бути в борні, на сторожі, на чатах. Щоб не занепасти духом. Головне духом. Треба борюкатися, щоб витримати й перемогти» [5, 50].

Незважаючи на те, що Кутєпов дозволив усім бажаючим покинути Галліполі, із тридцяти тисяч стали біженцями усього три тисячі, – отже, перемогла його віра у «сталого солдата» [3, 15]. В оповіданнях-новелах Лукаша йде мова також про «переродження» через різні обставини воїнів, які не втрачають вольового настрою, навіть якщо змінюються їх переконання. Час такий був, громадянська війна завжди сповнена парадоксів. Так, персонаж «Білих птахів» Майнштейн згадував, що серед курсантів, які перейшли на бік червоних, було багато безстрашних воїнів, які потім ішли на смерть і співали «Вставай, прокляттям затаврований...». Іноді потрапляли у полон цілі роти червоноармійців. Ті, хто залишалися в живих, «робилися чудовими, безстрашними, залізними солдатами» [1, 45].

Показані вольовими юнкера, які підтримують бойовий дух співом, незважаючи на холод і голод, коли від цього «хотілося вити» [3, 7]. Відчуваючи силу війська та міць російського духу, до них з повагою ставилися інші народності з півострова – греки, турки, татари, французи, сенегальці. Чернечий подвиг виконує молодь. Пригадуються й воїни-монахи: «Світле воїнство, привид білий, милостиво віє вже над Росією. Нетлінні білі троянди зростають на чорному російському хресті» [3, 73].

Генералам, а особливо Кутєпову, відводиться головне місце: він «...рішучого, залізного гарту», «людина добра і проста», «заразливий у нього сміх», «вірний, непохитний російський солдат» [3, 7, 28]. Це сильна людина, спокійна, рішуча, яка не знає сумніву й нічого не боїться. Змалюючи генерала, оповідач ніби порівнює його з фольклорними героями: «Вся його сила у ногах і весь він схожий на того битюга, що вріс у болотну петербурзьку гатку, який охороняє з борода-тим похмуриєм царем Санкт-Петербургу» [3, 8]. У зображенні генералів відчутний вплив ніцшеанства. Заратустра навчав: «Я скажу вам про Надлюдину. Людина є щось, що має подолати. <...> Нехай же і воля ваша скаже: Хай буде Надлюдина суттю землі!» [7]. Герої Лукаша й нагадують таку надзвичайну особу: автор називає Кутєпова Мессією. Коли перед солдатами з'явився Врангель, крізь дощ «раптом прорвалося сонце». Армія сприймає Командувача як «стіну перед усім світом» [3, 24, 28].

Не меншим патріотизмом і вольовими рисами характеру наділені персонажі збірки Мосендза, яка також сповнена публіцистичності й ідеалізації героїв. Наратором є учасник визвольних змагань Давид. Жанровий спектр збірки, яка складається з десяти новел, представлений, зокрема, «новелою випробування характерів» [4, 162], що навіть назвою жанру відповідає тим життєвими обставинам, у яких опинилися персонажі збірки І. Лукаша. Перша новела Мосендза започатковує низку сильних, вольових людей. Як і генерали у російського автора, інженер Калер є людиною ніцшеанського типу. Він урівноважений, безстрашний, має могутню постать, пронизливий зір. Калер – «...увесь уособлення волі й дисципліни», до чого звикли працівники заводу. Він протистоїть юрбі – «вівце-людям», «диким звірям», «сірій масі». (Пор: «Людина для мене занадто недосконала»; «...навіть тепер людина більше мавпа, ніж декотрі з мавп» [7]. Близько десятка разів вживає Мосендз у новелі слово «юрба», менше – синонімічні з ним «маса» (4 рази), «натовп» (2 рази) та інші. Поведінка натовпу нічим не відрізняється від звіриної. Наратор використовує такі словосполучення й речення: «жадоба крові», «хижі руки», «задряпалась по стовпу людська ошишелена мавпа з мотузком в зубах» [5, 21–26]. У момент розправи Калер продовжує триматися мужньо, з достоїнством і «дивився гордовито кудись далеко понад головами юрби». «Надлюдина» Мосендза навіть в останню мить, коли вже Давид думав, що скоро на мотузці «загойдається лише шкарлупа волі», встиг помститися кривдникові. Обличчя інженера ожило, «ніби метнуло грім і блискавку» [5, 27].

Незвичайна сила духу борців за визволення України змалювана письменником у новелі «Брат». Юнак довго терпів московську владу, яку називав «північною сараною», врешті прий-

шов до висновку: «...не вівцями, а вовками бути», щоб не прогаяти «...цей грімкий і кривавий дев'ятнадцятий рік!» [5, 34], отже відчувається амбівалентне ставлення до філософії Ніцше стосовно натовпу. В останній новелі Давид розповів історію американця, який, дізнавшись із газетної публікації про народження нової країни – України, прийшов, щоб побачити батьківщину своїх пращурів і допомогти здобувати волю. Філософ вустами Заратустри виголошував: «Заклинаю вас, брати мої, залишайтеся вірні землі!» [7]. Отже, і герой твору Мосендза відчував себе «...сином того народу, заради якого ризикує своїм життям» [5, 153]. Оповідач наголошує: якщо у твоїх жилах тече українська кров, ти не зможеш залишатися осторонь, коли твоїй батьківщині потрібна допомога. Тому радіє, що починає відроджуватися «черкаська завзятість», а вчорашні діти перетворюються на Людей [5, 37]. І. Набитович справедливо відзначав, що тема боротьби за українську незалежність у новелах українського письменника тісно переплітається з «темою становлення нової української людини. Людини-борця, яка, незважаючи на те, що національна самоідентифікація може дрімати в її роді кілька поколінь, повернеться до прабатьківських джерел і стане на захист рідної землі» [6, 111].

Символіка лука і стріли в новелі Мосендза «Великий Лук» наводить на думку стосовно тризуба – символу України. Старий із оповідання Лукаша «Розсип зірок» впевнений, що найсильніша армія та, у якій кожна її частина несе свої історичні спогади, «заповіти крові і подвигу» [3, 66]. Деякі фрагменти, ремінісценції зі «Слова о полку Ігоревім» в обох творах відзначали В. Просалова [8, 110], О. Бобылева, яка між іншим зауважувала: «русичи» – не що інше, як поетична назва давньоруських воїнів» [2, 109]. Ремінісценції із творів давньоруської літератури і фольклорних плачів помітно також в оповіданні-нарисі Лукаша «Хмари»: «Світло померкло і небо в крові тому, що померкла моя рідна земля. Земля рідна моя впала чорним попелом і вже догорає. Земля рідна моя, крижана пустеля» [3, 72]. Тут вгадується й велич героїв минулих віків: «Біле пір'я рицарських шоломів», «...піднявши щити, йдуть колишні рицарські дружини», звучать історії про дивне лицарське Вічне Кохання й Чарівну Даму [3, 10, 69–70]. Періоду давньої історії, що тісно переплітається із сучасністю, торкаються й новели Мосендза – це і згадуваний нами «Великий Лук», і «Роксолана». Герой першої новели отримує як нагороду зброю – папуаський лук, який колись дивним чином зник, а тепер знайшовся. Герой новели згадує «славне українське минуле», а читаючи вірші «зацного рицаря Петра Сагайдачного, гетьмана», відчуває легкий трепет «несвідомої радості» – воскресіння України [5, 106, 112]. На жаль, жіночих вольових образів у Мосендза немає (також ніцшеанське неприйняття жіночої статі), натомість назва «Роксолана», яка нібито налаштовує на патріотичність, виявляється оманливою і спонукає героїв сперечатися на морально-етичні теми. «Модерна» Роксолана не змогла виправдати нічиїх сподівань. На відміну від українського автора, Лукаш звертає увагу на гідну поведінку офіцерських дружин. Одна з них, спостерігаючи сцену, як фелюжники, намагаючись принизити росіянина, пропонували вино і гроші за те, щоб той став на коліна, грізним окриком заборонила це робити: «Не смій! Не становися на коліна! Ти – росіянин» [3, 12]. А один із героїв розповідав про стару матір, яка під кулями прийшла провідати сина, що служив у білогвардійців.

Про велич людського духу, підкріплену біблійними й дидактичними висновками, риторичними питаннями йдеться в обох книгах малої прози: «Кріпиться духом»; «...яку силу душі треба зібрати, до якої висоти напруженого духу треба піднятися цим справжнім людям...»; Добровольча армія вірить: «Але переможемо ми, адже Бог з нами» [3, 20, 47, 66]; «Людина гідка, коли пониженням власної гідності хоче вижебрати собі життя. Але немає огіднішого видовиська, як бачити людину, що попустила своєму тілу з радощів визволення від смерті» [5, 130].

Висновки. Отже, на матеріалі збірок «Людина покірنا» та «Голе поле» ми прослідкували за деякими вольовими типами героїв, притаманних емігрантській літературі 20–30-х років ХХ ст. Тип вольової людини у російського письменника представляють генерали Врангель, Кутепов, офіцери, солдати, ченці, жінки, які мріяли про минулу велич своєї держави, тому мужньо витримували всі випробування долі.

У новелах Мосендза вольовий тип – весь народ, який вступив у визвольну боротьбу за звільнення України. Це люди мужні, непокірні, наділені «залізною волею» й жагою до свободи. Письменники дещо ідеалізують своїх героїв, наділяють їх рисами ніцшеанського зрачка, використовують ремінісценції з Біблії, давньоруської й середньовічної літератур, у такий спосіб наближуючи героїчний тип до міфологічного.

Список використаних джерел

1. Богословский А. Дыхание России [Электронный ресурс] / А. Богословский. – Режим доступа: http://az.lib.ru/o/oredezh_i/text_0080.shtml
2. Бобылева Е. С. Символика пейзажа в книге И. С. Лукаша «Голое поле» / Е. С. Бобылева // Вестник МГОУ. – 2012. – № 5. – С. 105–110. – (Серия «Русская филология»).

3. Лукаш И. Голое поле (Книга о Галлиполи) / И. Лукаш. – София: Печатница «Балкан», 1922. – 77 с.
4. Мафтин Н. Західноукраїнська та емігрантська проза 20–30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти. / Н. Мафтин. – Івано-Франківськ, 2008. – 356 с.
5. Мосендз Л. Людина покірна / Л. Мосендз. – К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. – 164 с.
6. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури. / Ігор Набитович / – Дрогобич: Відродження, 2001. – 222 с.
7. Ницше Ф. Так говорил Заратустра [Электронный ресурс] / Ф. Ницше. – Режим доступа: <http://nietzsche.ru/works/main-works/zaratustra/runkovich/>
8. Просалова В. Текст у світі текстів пражської літературної школи / В. Просалова. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
9. Словник української мови: в 11 томах. – 1970. – Том 1. – 799 с.
10. Таболина Т. В. Неизвестные лица неизвестной эмиграции [Электронный ресурс] / Т. В. Таболина // Русский вестник, 2002. – Режим доступа: <http://www.rv.ru/content.php3?id=450>
11. Шалата М. Про життя, присвячене свободі й слову // І. Набитович. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури. – Дрогобич: Відродження, 2001. – С. 3–14.

Анотація. На матеріалі збірок «Людина покірна» та «Голе поле» з'ясовується тип вольової людини в малій прозі Л. Мосендза й І. Лукаша – українського й російського письменників першої хвилі еміграції. У роботі зроблено висновки, що героїчний тип людини у досліджуваних творах наближений до міфологічного.

Ключові слова: еміграція, вольовий тип, ідеалізація, документальна основа, новела випробування характерів, ремінісценція.

Summary. On the material of collections «Submissive person» and «Naked field» the type of a strong-willed person is examined in small prose of L. Mosends and I. Lucash, the Ukrainian and Russian writers of the first wave of emigration. The article outlines genre variety of the works – Mosends' novel of characters' trial and Lukash's documentary based story-essay. The writers depict somewhat idealized characters; give them Nietzschean sample features, using reminiscence from the Bible, ancient and medieval literature.

In the collections the events of 20-s are depicted, which particularly affected the creation of heroic prose of post-October period: in Mosendz's prose – the liberation war of 1918–1921 in Ukraine, in Lukash's prose – the stay of Volunteer Army under General A. Wrangel in Gallipol. Although the themes of collections are different, it was revealed that their common element is the image of the heroic character type.

We must admit that the leading theme in Lukash's works is Russia, and his characters are dreaming of former glory of their country, so they bravely endure all the fate trials: hunger, disease, nostalgia. The type of strong-willed man in the Russian writer's works is represented by images of generals Wrangel and Kutepov, officers, soldiers, monks and women. In Mosendz's stories the strong-willed type is the Ukrainian people, which struggle for the liberation of their motherland: an engineer Caler, grandfather Jakym, young Cossacks, an American Michael Smiles, who are courage and rebellious people, endowed with the «iron will» and thirst for freedom. The work has concluded that the heroic type of person in small prose of Lukasz and Mosendz is close to the mythological one.

Key words: emigration, strong-willed type, idealization, documentary basis, trial character novel, reminiscence.

Отримано: 22 квітня 2017 р.